

Nagy József

A m. kir. 32. székely honvéd határvadász-zászlóalj története a visszaemlékezések tükrében

A második világháború Székelyföldön különleges helyet foglal el a kollektív emlékezetben. 1940 és 1944 ősze között a területet nem igen érintette a háború szele,¹ azonban az első világháború utáni huszonnégy éves román államberendezkedést felváltotta a négy évig tartó ún. „magyar világ”, ami mégis hangsúlyossá teszi a korszakot a 20. század történetében.

Az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntésnek köszönhetően Erdély északi része ismét Magyarországhoz került, amit napok múlva a magyar királyi honvédség bevonulása követett a visszatért területre. A helyi magyar lakosság örömmámoros hangulatban ünnepelte a változást, amit a katonai, majd polgári közigazgatás kiépítése követett. A honvédség hamarosan kivonta a bevonulásban részt vett alakulatok nagy részét, és az újonnan létrehozott kolozsvári IX. hadtestparancsnokság² irányításával sorra hoztak létre új katonai alakulatokat Észak-Erdélyben. Ezek az alakulatok csupán kerettel, anyaországi tiszti- és altiszti karral rendelkeztek, melyek feltöltése 1940. december 2-től vett nagyobb lendületet az első erdélyi újoncsorvány bevonultatásával.³

A IX. hadtestnek először három gyalogdandárt rendeltek alá, emellett a hadtest területén a határőrizeti és határvédelmi feladatokkal is megbízott határvadász-zászlóaljakat. Csík vidékén a m. kir. 32. székely⁴ honvéd határvadász-zászlóalj látta el a Gyimesi-szoros, a Csobányos-völgy és az Úz-völgy

---

1 1944 tavaszáig egyetlen székelyföldi kiegészítésű katonai alakulat vett részt a honvédség hadműveleteiben, mivel a Romániával szembeni feszült viszony megkövetelte az észak-erdélyi békehelyőrségű alakulatok helyben tartását.

2 Hadtörténelmi Levéltár, Honvéd Vezérkar főnöke (A továbbiakban HL VKF), 1940. 1. oszt. Elnöki 5617.

3 HL, Honvédelmi Minisztérium 1940. 1. a. oszt. Elnöki 40400.

4 A „székely” előnevet minden székelyföldi békehelyőrségű alakulat hivatalosan viselte.

védelmét Romániával szemben.⁵ A zászlóaljparancsnokság a csíkszeredai Mikó-várba települt a zászlóalj-közvetlenekkel és lövészsorozadaival, majd 1942 nyarán az újonnan épült gyimesfelsőloki kaszárnyákba költözött. Az alakulat parancsnoka Virág Ferenc alezredes, majd 1943-tól a háború végéig Kund Béla alezredes volt. A mintegy 70 km határszakaszon a zászlóalj portyázó százada öt tiszti őrs és öt kisőrs segítségével látta el az állandó határőrizetet. 1941-től a zászlóalj állományából három erődszázadot állítottak fel, melyek a hegyszorosokban, a statikus védelmi elemet képező megerősített völgyzárakban helyezkedtek el az Árpád-vonal koncepciójának megfelelően, viselve a zászlóalj hadrendi számát (pl. a 32/1. erődszázad az Úz-völgyében helyezkedett el).

Mind a békeidő, mind a háború emléke a csíki alakulatok esetében sajátosságokat mutat, amelyek máig meghatározzák a háborúról való közgondolkodást ezen a vidéken. Akárcsak Székelyföld más régióiban, a volt honvédalakulatok sajátos történetekkel, mítoszokkal élő helyi közösséget hagytak maguk után, melyekben a meghatározó tényezők maguk a honvédek voltak, a néhányan még ma is élő háborús veteránok. Az ők történetei irányították a háborúról szóló diskurzust, hiszen katonaként jelen voltak a háborús események helyszínein, nekik volt „joguk” megmondani a kapu előtti kispadon, mi, hogyan volt.

Jelen esetben a 32. határvadász-zászlóalj emlékezetét három, egymástól elkülönülő, idős korban írt visszaemlékezésen keresztül próbálom megközelíteni. Mindhárom személy a csapattest soraiban harcolt a Gyimesi-szorosban és az Úz-völgyében 1944 őszén a szovjet csapatok ellen. Azonban életükben csupán a határvadász katonaelet volt az, ami összehozta őket, mint három, egymástól különböző egyéniséget.

Sebő Ödön főhadnagy (1920–2004) Budapesten született polgári családban. 1938-ban Székesfehérváron érettségizett. 18 éves korában, korengedéllyel vonult be a budapesti m. kir. „Mária Terézia” 1. honvéd gyalogezredhez. 1940-ben felvették a Ludovika Akadémiára, ahol 1942-ben hadnaggyá avatták. Még ugyanebben az évben Gyimesfelsőlokra került a 32. határvadász-zászlóalj állományába, mint tartalékos tiszti tanfolyamra beosztott oktatótisztt. 1943 nyarától a mihályszállási 32/5., majd a gyimesbükki 32/4. határvadász őrs parancsnoka lett. Visszaemlékezését 1998-ban írta meg, ami meg is jelent rövidesen *A halálra ítélt zászlóalj*⁶ címmel.

5 Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Püedlo Kiadó, Budapest, 2006, 38.

6 Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj*. Gyimesi-szoros 1944. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999.

Balázs Hegedűs Ferenc szakaszvezető 1920. augusztus 14-én született Gyergyóremetén római katolikus, földműves családban, elhunyt 2008 őszén, szintén szülőfalujában. Hol nyugalommal teli, hol vérzivataros élet-történetét 1983. január 5. és 2005. december 5. között írta meg visszaemlékezés formájában, több részletben (a visszaemlékezés másolatát a család bocsátotta a szerző rendelkezésére). Életében kivette részét az adott korszakkal járó megrázkódtatásokból (kisebbségi lét, második világháború, kommunista diktatúra). Gyergyóremete nagyközségben mindazok, akik ismerték, máig tiszteletteljesen idézik fel személyét, elmondásuk szerint életében tántoríthatatlanul kitartott katolikus hitelvei mellett, és azok szellemében igyekezett viszonyulni embertársaihoz, közösségéhez. 1941 januárjában vonult be tényleges katonai szolgálatra szintén a 32. határvadász-zászlóalj soraiba. Az öt elemi iskolát követően a gyergyóditrói Római Katolikus Polgári Iskolában elvégzett két osztályt magántanulóként. 1942 tavaszán tisztesiskolát végzett, majd 1942 nyaratól közel két évig a mihályszállási 32/5. határvadász őrs állományaiba helyezték, Sebő főhadnagy parancsnoksága alá. 1944 elején pedig áthelyezték immáron tényleges szakaszvezetőként az Úz-völgyébe, a 32/1. lövészszerződéshez, melyet nemsokára áprilisban áthelyeztek a Gyimesi-szorosba a harcok előestéjéig.

Gál Ignác honvéd 1919-ben született Csíkszentimrén. Gyermekkorában igen csak hányattatott volt, amint azt visszaemlékezésében is említi: „Gyermekkorommal nem dicsekszem. Nem volt sok örömöm benne. Anyámnak szerzett gyermeke voltam. Apámat nem ismertem. Mostoha apám, Bozán Ignác nem sokat törődött velem.”⁷ Iskolába egy évig járt, majd utána a szomszédos falvakban szolgálóként dolgozott különböző családoknál. 1940. december 2-án vonult be tényleges katonai szolgálatra a csíkszeredai Mikó-várba, a 32/1. lövészszerződés állományaiba, mely szerződésbe 1944-ben helyezték át Hegedűs szakaszvezetőt is. 1942–1943-ban egy évig Lengyelországban magyar megszálló alakulatok soraiban teljesített szolgálatot, majd visszatért Csíkszeredába, ahol a páncéltörő ágyús tanfolyam elvégzése után, 1944 tavaszán az Úz-völgyébe került a 32/1. erőd-szerződéshez, egy időben Hegedűs szakaszvezető Úz-völgyéből való távozásával. Idős korában írt visszaemlékezése *Szolgasorsban* címmel 2009-ben jelent meg magánkiadásban Csíkszeredán.

Hegedűs szakaszvezető és Gál honvéd visszaemlékezése a korabeli szélföldi hagyományos világ gondolkodásmódját tárja elénk. Sebő főhadnagy, a művelt magyarországi főtiszt, a parancsnokuk egy választékos nyelvezettel, olvasmányosan megírt művet hagyott az utókorra, hogy az olvasó-

---

7 Gál Ignác: *Szolgasorsban*. Csíkszereda, 2009, 1.

közönség megismerhesse a 32-es határvadászok történetét. A visszaemlékezéseket a katonai szolgálat és a háború élményének taglalása által próbálom összehasonlítani, amelyből kimutathatóak a háború és önéletírás sajátosságai is. Egy huszadik századi magyar férfi számára, aki katonaként részt vett a második világháborúban, a háború élménye központi elemmé növekedett élete során, bármennyire is próbálta a háború utáni diktatórikus állambereendezkedés gátolni mindennek a kibeszélését mind Romániában, mind Magyarországon.

Balázs Hegedűs Ferenc visszaemlékezése nem csupán egy önéletrajz, több annál, habár nyelvezete egyszerű, akárcsak azok a tiszta és lényegre törő gondolatok, amelyeket megfogalmaz írásában. Érződik, hogy az írás segítségével a szerző számot vetett életével és értékelte tetteit. A mű keménykötésű, egyszerű, vonalas füzetbe íródott, a különböző részek sorrendje nem kronologikus, néhol szótani, helyesírási hibák jellemzik.

A füzet első lapján a következő megjegyzést teszi, amiből indíttatásának döntő mozzatárugóit ismerhetjük meg: „Ezen krónikát az unokámnak, Balázs Hegedűs Zsoltnak készítettem, amit neki személyesen át is adok a mai nap. 2005. december 5-én.” Műve lényegében a végponttal, 2005-tel indít, ami a befejezettséget mutatja. Philippe Lejeune szerint az önéletírás virtuálisan már a kezdetétől befejezett, mivel a kezdődő elbeszélésnek a leírás pillanatához kell érkeznie. Ismerjük az elbeszélés végpontját, mivel épp ott vagyunk, és mert mindezt azért fogjuk leírni, hogy elérkezzünk eddig a pontig, megmagyarázva azt, hogy miért is vagyunk itt. Megkönnyebbülni annyi, mint levetni magunkról az érzelmek és a gondolatok terhét azáltal, hogy papírra vetjük őket. Amikor leírunk valamit, máris elhatárolódunk tőle, megtisztítjuk magunkat, megmosakodunk. „A személyes élet végével a faj folytonossága áll szemben, amelyet az olvasás a haláltusánkhoz kapcsol. Az írás idejével túléltem önmagam. Amikor pedig a testem elpusztul, az írásban születek újjá azáltal, hogy lejegyeztem ezt a pusztulást. Én, a tehetetlen újra cselekvővé válok, ismét felülkerekedek. Ez a hatalom nem képzeletbeli, még ha nem is kímél meg a haláltól. Tisztánlátás. Fekete humor.”⁸

Az 1983-ban elkezdett írást zárógondolatként eme átörökítési szándék fejezi be a füzet legelején. Érdekes élmény lehetett a füzet átadása az unokának, akárcsak egy beavatási szertartás a régebbi korokban.

A második oldalon a kisebbségi lét fájdalma jelenik meg egy vers formájában 2003-as dátummal, hiszen Balázs Hegedűs Ferenc életében többször szenvedett meg magyarságáért, akár a honvédség soraiban a harctéren, akár

8 Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásai-ból.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003, 213–219.

a román kommunista diktatúra megtorló intézkedéseinek következtében.⁹ Az *Adósunk Európa* című verset a topolyai Andróczky Lászlóné írta 1991-ben. Két teljes oldalt foglal el a bemásolt vers szövege. Az eredeti verssel ellentétben, amelyben egy szakasz négy sorból áll, itt minden szakasz két sorban van leírva, és nincsenek elkülönítve a szakaszok egymástól, akár csak egy eposz esetében. Feltételezhetően számára a vers epikus jellegű mondanivalója ebben a formában leírva öltött testet. Hegedűs Ferenc idős korában hosszú imádkozásai mellett sokat olvasott, ebből is fakadhatott eme „irodalmi” szándéka. A vers szintén kisebbségi létben fogant, és a jugoszláviai magyarság hasonló életérzését fejezte ki, amit életében érezhetett Balázs Hegedűs Ferenc is, aki megérte az 1940–1944 közötti négyéves „magyar világot” és annak „elvesztését”.

*„(...) Volt egyszer egy ország, ahol élt a magyar,
A Kárpátok védték, ha jött a zivatar.
Az idők folyamán ráéheztek mások,
Széjjeldarabolták Nagy-Magyarországot.
Ki akarta? Ma élők, tehetünk mi róla?
Felelős mindezért a vén Európa! (...)
Meséltem 2003. október 4-én”*

A verset egy más időpontban másolta bele a füzetbe. Kiválasztását saját szenvedéstörténete generálhatta, hiszen Trianon népi emlékezetének szerves része a felelősség áthárítása külső tényezőkre (Európara).

A visszaemlékezés közel tizenkét oldalra kiterjedő központi része a „*Családi napló és önéletrajz*” címet viseli, és 1983-ban kezdte el írni családja számára. Pető Andrea szerint a visszaemlékezésnek van egy mobilizációs célja, aminek következtében a visszaemlékező különböző vonatkoztatási csoportokhoz viszonyítva átalakítja a múlt történéseit a visszaemlékezés megírásakor általa fontosnak tartott körülményekhez igazítva, stratégiai vagy egyéb okok miatt. Egy olyan épülő társadalomban (Ceaușescu-rendszer), ahol az örökségnek nincs értéke, mert az idősebb ember emlékeivel és saját életével emlékeztethet egy másik korszakra, az öregeknek nincs helye.¹⁰ A szerző a diktatúra nyomásával szemben akart ezzel fellépni. Balázs Hegedűs Ferenc öccse, Balázs Hegedűs Lénárt¹¹ (1922–2012) elmond-

9 1948-ban Balázs Hegedűs Ferenc meg akarta akadályozni, hogy a román hatóságok deportálják a gyergyóremetei plébánost, ami miatt letartóztatták és egy hétig vallatták, majd szabadon engedték.

10 Pető Andrea: *Nőhistóriák 1945–1951*. Kéri & Halász Kiadása, Budapest, 1998, 24–73.

11 A szerző 2008-ban és 2010-ben készített Balázs Hegedűs Lénárttal hanginterjút, aki maga is katonaként vett részt a második világháborúban.

ta, hogy bátyja még az 1950-es években is rendszeresen összejárt volt katonatársaival, és titokban elbeszelték a háborús eseményeket. Ezek szerint a hagyományozás, mint folyamat nem 1983-ban kezdődött, hanem végigkísérte a diktatúra korszakát az ő életében.

Az önéletrajzi részt a következőképpen kezdi el: „Ezen családi napló elindítását, Isten segítségével, megkezdtem 1983. február 5-én. A cél vele, hogy utódaimnak hagyjak hátra az ismereteimből családfánkra vonatkozólag leírást, valamint élettörténelmem fontosabb eseményeit, úgy a jó, mint a balsors által telített emlékeimből.” A szöveget átolvasva azonban sajátos képet mutat életpályájának bemutatása. A gyerekkoráról szóló néhány mondat után a család tagjainak és az elődök neveinek felsorolása kap helyet, ami később is megismétlődik a felesége családja esetében. Ezután rögtön rátér katonaelményei taglalására, ami életének legváltozatosabb, legnagyobb kihívást jelentő időszaka volt.

Gál Ignác honvéd visszaemlékezése még inkább a katonaelményekre koncentrálnak. A néhány mondatos bevezető után 33 nyomtatott oldalon át a 32. határvasdász-zászlóalj mindennapjairól, a kiképzésről és legfőképpen a harcok, a visszavonulás, majd a fogságba esés viszontagságairól ír. Műve nem tér ki a családi viszonyokra, nem ír bevezetőt, nincs megnevezve célcsoport sem, hogy kinek ajánlja művét. Mégis munkája valamiben Balázs Hegedűs visszaemlékezésével azonos, az írás által ő is szabadulni akar szenvedésekkel teli múltjától. Ebben a műben is megfigyelhető a versek jelenléte. Itt nem egyetlen kiválasztott vers jelenik meg, hanem különböző versek mozaikszerűen állnak össze, végigvonulva a mű egészén. Gál honvéd már az 1944 őszi, nyugati visszavonulás alkalmával költőtársat szerzett maga mellé: „Itt Dunaszerdahelyt talákoztam a 60 éves, nyolcgyerekes apával, Szegedi Lajossal, a gyékénykötővel, akinek íródeákja lettem, rögtönzött verseit nekem mondta tollba. Marosvásárhely mellől volt, onnan verődött ide, s lett a legjobb barátom, akivel végig éltem a háború borzalmait.”¹² Visszaemlékezésében több, Szegedi által írt vers jelenik meg, amelyek rímekben számolnak be pillanatnyi helyzetükről, szenvedéseikről. Többször fordul elő, hogy az adott település nevét viselik:

„*Losonc*

*(...) Sírnak a gyermekek, zokog szegény anyja,
Már nem megyünk messze, férje vigasztalja.
Amott van egy erdő, oltalmat nyújt nekünk,
Ott a fáradtságtól kissé megpihenünk.*

---

12 Gál Ignác: i. m., 19.

*De ott sincs nyugalom, ott is veszély lehet,
Ó meddig tart e nyomorú helyzet?
Bár meg tudnánk halni, ez megváltás lenne,
Nem kedves az élet, nincsen öröm benne. (...)*¹³

A fent idézett vers 76 sorból áll, a visszaemlékezés leghosszabb verse, mely a visszavonulás történetét „énekli meg”. Szerkezete megegyezik a Balázs Hegedűs által lejegyzett vers epikus szerkezetével. Feltételezhetően Gál honvéd is közrejátszhatott eme versek megalkotásában. A törzsszövegbe való beillesztése távolabb mutat, mint a szerző versszeretete. A visszaemlékezés megírásakor, az elmosódott emlékek megkonstruálásakor egyedül a versek, amik nem változtak meg. A versek által a folyamatosan távolban megjelenő élmények bizonyos pillanatai eredeti formában jelennek meg az olvasó számára.

Sebő Ödön főhadnagy műve nem ilyen spontán módon született: történetirói szándék áll mögötte. Nemeskürty István író rövid előszóban méltatja a mű hiánypótló jellegét, mely a nagyközönségnek szól, amit a szerző a bevezetőben jelez: „Aki rászánja magát arra, hogy ezt a visszaemlékezést elolvassa, azt előre figyelmeztetem, hogy a felidézett események már több mint 50 évvel ezelőtt történtek. Az emlékezés ennyi idő után ugyancsak megkopott, és a rendszeres írás megkezdése előtt magam is attól tartottam, hogy nehéz lesz vallatóra fogni a régmúltat. Fiam biztatására azonban nekifogtam, és azt tapasztaltam, hogy minél jobban beleástam magam az írásba, annál több dolog jutott eszembe, olyan részletek is, amikről nem is álmodtam volna.”¹⁴ Akárcsak Hegedűs esetében, itt is megjelenik a családi szándék, azonban családi kompromisszum formájában.

A mű teljes terjedelme 286 nyomtatott oldal, ami néhány életrajzi adat említése után teljes egészében a háborús katonai szolgálatot taglalja, csak éppen a másik oldalról, a parancsnok szemszögéből.

Ahhoz, hogy megértsük, hogy mindhárom szerző esetében miért életük központi eseménye a katonai szolgálat, meg kell értenünk a nagy francia forradalom után kialakult korszak hadviselésre gyakorolt hatását, ami az 1793-ban, Franciaországban kihirdetett általános hadkötelezettségben öltött testet. Az általános hadkötelezettség és a modern technika vezetett el a 19. század végén Európa militarizálódásához. A 19. század végére a besorozott lelkes katona lett, aki elkötelezettséggel viselte el rövid katonai szolgálatát, szemben a 18. század erőszakkal toborzott, hosszú időn át szolgáló katonájával. A katonáskodás igazi beavatássá vált intellektuális, érzelmi és

¹³ Uo. 23.

¹⁴ Sebő Ödön: i. m., 7.

nem utolsósorban testi értelemben. A 19. századi hadseregek a nemzet iskolájának tekintették magukat.¹⁵

A nemzeti hadseregekben az újonc számára azt tanították meg, hogy ezen túl ne az önzés legyen a tetteik motívuma, hanem a köz, a nemzetvédelmi eszmék szolgálata,¹⁶ akár csak a magyar királyi honvédség esetében a két világháború között. Régi felfogás szerint az igazi férfinak magasabb ideált kell szolgálnia, ez pedig állandó részévé lett annak, amit a férfiaság militarizálódásának nevezhetünk.¹⁷ A harcos jelentette a modern férfiaság csúcspontját, amely alapvető tényező a modern férfieszmény megteremtésében, és fontos tulajdonságokkal egészíti ki az első világháború által megerősített sémát.¹⁸ 1940-ben a székelység esetében emellett jelentőséggel bír a kisebbségi lét visszatértétől való félelem és a katonai szolgálat általi kitérés lehetősége a paraszti életformából. Ezért a háború első éveiben tömeges volt az önkéntes jelentkezés. Balázs Hegedűs Ferenc szakaszvezető a következőképpen emlékezik vissza „bérokulására”:¹⁹ „Mint egyszerű falusi leány, én is a jó barátok tanácsait megfogadva 1940 év őszén jelentkeztem önként sorozásra. Besoroztak 1940. október havában. Bevonultam katonának 1941. január 24-én a csíkszeredai Magyar Királyi 32. Határvasdász Zászlóalj²⁰ alakulathoz, ahol élményekben és eseményekben gazdag katonaidőt töltöttem.”²¹

Gál Ignác bevonulásának részleteire nem tér ki, azonban a háborús veteránok még ma is büszkén emlegetik a hegyi határvasdász alakulatok elitgalagos jellegét, miszerint Csíkban „minden fiatal férfi 32-es határvasdász szeretett volna lenni 1940 őszén”.²²

Ezzel szemben a „pesti” Sebő főhadnagy az érettségi után a pénzügyi pályát célozta meg. A sorkötelezettség mégis a katonai pályára sodorta: „Az állás elfoglalásának feltételéül szabták azonban, hogy előbb le kell tölteni a katonai szolgálatot. Ez akkoriban még egy év volt. 18 éves fejjel, korengedéllyel, karpaszományosként vonultam be a budapesti 1. honvéd gya-

15 Keegan, John: *A History of Warfare*. Hutchinson, London, 1993, 35–38.

16 Dr. Cziáky Ferenc őrnagy-hadbíró: A katonai lélek. *Magyar Katonai Szemle*. IV. 1934. 3. sz. 244.

17 Mosse, George L.: *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford University Press, 1998. 50.

18 Uo. 119.

19 Székelyföldön a katonai szolgálatra való bevonulást ma is így nevezik.

20 Helyesen: Magyar Királyi 32. Székely Honvéd Határvasdász-Zászlóalj.

21 Balázs Hegedűs Ferenc: *Önéletrajz és családi emlékezet*. Kézirat, másolata a szerző tulajdonában, 2.

22 Hanginterjú Both József honvéddel, Menaságújfalú, 2013. március 10.

logezredhez.”²³ Ráadásul elmondása szerint 1940-ben leszerelés helyett a Ludovika Akadémiára²⁴ vezényelték: „Arról nem is beszéltek, hogy talán nemet is lehetne mondani, vagy netán fellebbezni. Egymás között meghánytuk vetettük a dolgot, és arra az elhatározásra jutottunk, hogy a sorsnak ellenállni nem igazán jó. Még az a szerencse is érhet, hogy a három év alatt nélkülünk ér véget a háború.”²⁵ Abban a korban Közép-Európában, így Magyarországon is, ahol az arisztokrata modelleken alapuló férfibecsületet kedvelték, a tisztí rang többet jelentett a katonai beosztásnál. A felsőoktatásban részesült vagy Magyarország esetében a középiskolát végzett fiatalok tartalékos tiszték lettek, ami későbbi életükben társadalmi rangot biztosított számukra.²⁶ 1942 decemberében a frissen avatott Sebő hadnagy csikorogó hóban érkezett Gyimesfelsőlokra. Ő maga kérte, hogy a 32. határvadász zászlóaljhoz helyezték, mert „ilyen hegyi felszerelésű zászlóalj csak négy volt az országban.”²⁷

A hegyi csapatoknál a kiképzés rendkívül kemény volt, hiszen magas hegyek között harcolni mind fizikailag, mind szellemileg igazi kihívás volt. Fontos szerepet kapott a téli kiképzés is. Mégis a nagy várakozással ellentétben nem ritkán konfliktusok törtek ki az anyaországi kiképzőkeret és a székely fiúk között. A magyarországiak nem ismerték a helyi viszonyokat, a székely honvédek pedig nem ezt a szigorú bánásmódot várták volna el. Gál honvéd részletesen beszámol a következő incidensről, amely egy csíkszeredai kocsmában éneklés miatt játszódott le emlékezete szerint: „A mi rajparancsnokunk egy pökhendi anyaországi tizedes volt. Nem bírt magával. (...) Molnár Sándor élesebb hangjával kissé kivált a többitől, ez sértette a mi parancsnokunk fülét, s odakiáltotta durván.

- Hé, nem vagy otthon, mit mecseregsz! Molnár Sándor is rátarti gyerek volt, ezt könnyen nem raktározta el. Ő tudta magáról, hogy jó hangja van, jól énekel, ő nem katona, őt egy csontcsillagos²⁸ ne igazgassa. Visszakiáltott:

- Ha bajod van velünk, gyere ide, mondd meg itt! A tizedes ugrott is, a többi is talpra állt.

23 Sebő: i. m., 9-10.

24 A Ludovika Akadémiára jelentkezni kellett, nem vezénylés által vették fel a hallgatókat.

25 Uo. 17.

26 Mosse: i. m., 24.

27 Sebő: i. m., 27.

28 A katonai zubbony gallérjára varrt „csontcsillagok” jelezték az illető tisztés rendfokozatát.

- Mit akarsz? - kérdezte Molnár az odalépő tizedestől.
- Hogy ne mecseregj!
- Ki vagy te, hogy ezt nekem megtiltod?
- Én magyarországi vagyok, te pedig egy aláment oláhmaradék!

Molnár úgy szájon vágta, hogy hátra esett. Szájából, orrából folyt a vér. A két asztal társasága támadásba lendült. Még más asztaloktól is jöttek a tisztetek ellen. Ütték őket, ahol érték.”²⁹

Szinte minden esetben az alapkiképzésre szenvedéssel teli eseményként emlékeznek a székely veteránok.³⁰ Hegedűs szakaszvezető nem említ hasonló eseményeket, valószínűleg előléptetése miatt a kiválóak közé tartozott, akik jobban teljesítettek és feleltek meg a követelményeknek. Felvetődik a kérdés, hogyan látta mindezt egy magyarországi tiszt? Természetesen különbséget kell tennünk egy magyarországi tiszt vagy tiszthelyettes és egy hivatásos tiszt között. Sebő főhadnagy művében nyoma sincs bármiféle konfliktus létezésének, hiszen a szigorú bánásmód a kiképzés része volt, amiben ugyanúgy részesült az alföldi legény is abban a korban, mint a székely. Mint hivatásos főhadnagy, tisztit legényt kapott maga mellé: „Dénes esténként soha nem feketett le tíz óránál előbb, mert mesélnie kellett nekem, akár egy kisgyerekeknek elalvás előtt. Mindegy volt, miről mesélt, olyan gyönyörűség volt hallgatni minden szavát, azt a jóízű székely beszédet és azokat a furfangos történeteket a falujuk életéből.”³¹ A főhadnagy művén végigvonul a székely bakák dicsérete, többek között kitér munkaszeretetükre, megbízhatóságukra is. Nyoma sincs bármiféle konfliktushelyzet bemutatásának. Ami a székelyek számára máig fájdalmas emlékként maradt meg, az Sebő főhadnagy számára az említésre sem méltó katonai rutin része volt. Egyes magyarországi tisztetek és tiszthelyettesek gyakran előforduló „oláhozása” sértette leginkább a helyieket.

A szigorú, „bornírt kincstári modorú” tisztetek a fiatalságukban „tobzódó” legények először nehezen viselhették el, majd a „drill” megszokottá, sőt természetessé tette a haderőn belüli, kasztszerű helyzetet számukra. Ezek a húszéves fiúk legtöbbit fiatal lányokról ábrándozhattak,³² nem is nagyon ismerhették meg egy Sebőhöz hasonló hivatásos tiszt valódi személyiségét: „Közben zajlott a háború, és úgy láttam, hogy nem akar úgy befejeződni, mint ahogyan valamikor elképzeltem. Egyre biztosabbá vált számomra,

29 Gál: i. m., 2-5.

30 Hanginterjú Váta Albert honvéddel, Csiksomlyó, 2013. február 17.

31 Sebő: i. m., 52.

32 A háborús veteránok gyakorta a szolgálati idejükből ismert lányok neveire is kitérnek interjúkészítéskor, előszeretettel mutogatják akkori szerelmes verseiket.

hogy ezt a borzalmat nem fogom tudni kikerülni. Nemcsak a személyes sorsom izgatott, hanem az is, hogy tudtam, ismét el fogjuk veszíteni Erdélyt. S ez sokkal nagyobb szorongást okozott nekem, mint gondoltam volna.”³³ Ha a múltat úgy érzékeli a modern tudat, hogy az végérvényesen elveszett, akkor a hiány tudata olyan erős lesz, hogy valójában a mai emlékezet, így az emlékezhelyek is (a Gyimesi-szoros, mint földrajzi táj) a múlt pótlékai és protézisei lesznek.³⁴ Az aggodást, amelyet Sebő főhadnagy 1944-ben érzett a gyimesfelsőloki laktanyában, emlékezetében fokozza a kilencvenes évek valósága, Erdély elvesztésének immáron történelmi léptékkel is mérhető fél évszázada, mely egyben a veszteség tudatát is növelte. Mindez mára megteremtette a Gyimesi-szoros hőstörténetét, benne Sebő főhadnagyl mellszobrával.

Az embereivel szembeni felelősségtudat a főtiszt számára baljós jövőképet mutatott, hiszen tudta, hogy nemsokára ezeket a legényeket harcba kell vezetnie, és akár sokan meg is halhatnak, beleértve őt magát is. Hegedűs és Gál visszaemlékezésében nyoma sincs efféle moralizáló gondolatoknak, túl fiatalok és gondtalanok voltak a veszély felismeréséhez, továbbá a katonai nevelés nem tette lehetővé a kritikát. Feltétlen győzelmi hitben nevelték őket. Sebő főhadnagy gondolatai demoralizáló hatásúak lettek volna, ha megismerik.

A visszaemlékezők írásai tudatosan vannak „kihegyezve” a harcok eseményeire, a frontélmény leírásakor az adott történetek átkerülnek jelen időbe, ami jelzi, hogy életüknek legdrámaiabb pillanatairól van szó. Az élénk frontélmény lényegében az egyéni trauma stresszdiagnózisa, ahol a múlt a traumatizált személy tudatában nem válik múlttá, hanem folyamatosan jelenként kíséri.³⁵ Élményeik strukturáltak, ezért jobban megmaradtak az emlékezetben, mivel a memória inkább térbeli, mint idősorok szerint rendezett, így a környezet változásaira érzékeny. A változatos történetek fennmaradását és folyamatos újragondolásának lehetőségét a váltakozó helyszínek sokasága biztosítja és különíti el őket egymástól. Az ellenség láthatatlansága ebben a mozgó háborúban nem váltott ki neurotikus fájdalmakat olyan szinten, mint az első világháborúban, ahol a kiszolgáltatottság érzése hatalmasodott el a katonákon (az élmények passzív szerkezete nem generál tör-

33 Sebő: i. m. 38.

34 Takács Miklós: Az emlékezhely, a generáció és a kulturális trauma fogalmainak lehetséges találkozási pontjai. In Kovács Judit - Münnich Ákos (szerk.): *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 173.

35 Takács: i. m. 172.

téneteket).³⁶ Passzív élményt generál az első világháború lövészárokharcának mozdulatlansága a visszaemlékezőben, hiszen a kiszolgáltatottság, a tehetetlenség fásultsághoz, egyhangúsághoz vezetett. A helyszín sokszor hónapokig ugyanaz a „gödör” volt, ami miatt a későbbi emlékek térben és időben rendezetlenül jelentek meg.

A 32. határ vadász-zászlóaljat 1944. augusztus 26-án az Úz-völgyében érte először a Vörös Hadsereg támadása. A 32/1. erődszázad nem tudott ellenállni a túlerőnek, így a szovjet harckocsik támadása kivetette állásából, a Mátyás király erődből. Gál honvéd a következőket írja a történetekről: „Egy orosz tank a laktanyáig feljutott. A harminchetes páncéltörő ágyúval négyszer lőttem rá, de nem sok eredménnyel. A negyedik lövésre csak a lánc szakadt el. De megállt, tovább nem juthatott. Egy nagyobb orosz tank dugta ki fejét. Lőtt. Engem a föld alól szedtek ki. Nagy Endre, aki mellettem állt, kettészakadt. Szabó Gyula is véresen feküdt mellettem, de élt. György Ignác Simonig futott. Ott hagyott minket. Egy ezredes lihegve érkezett. - Végünk van - mondta. (...) Tovább kellett mennünk. Rugát-tetőre értünk. Tonka Géza bajtársam tüzet kért, hogy gyűjtsa meg a szivarját. Egy akna elkapta mellőlem, magam is a földön jöttem helyre.”³⁷ A magyar csapatok hamarosan rendezték soraikat, és két nap múlva a német-magyar el-lentámadás megszilárdította az Úz-völgyében az állásokat.

A kutatók szerint a traumatikus élmény elbeszélhetetlensége létrejöhet a trauma súlyos lelki következményeiből, a meghallgatást megtagadó közösség vagy a hatalmi-politikai diskurzus tiltásából is egyaránt, és ez a csend diskurzusához vezet, melynek következtében a túlélő a passzív felejtésbe zárja emlékeit, az aktív emlékezés (elbeszélés) gyógyító hatású folyamata helyett.³⁸ Régi szorongató, kínos vagy fájdalmas emlékeket mégis semlegesíteni lehet azzal, ha a felidézés során a jelenben újfajta, pozitív érzéseket sikerül hozzá társítani.³⁹ Jelen esetben a pozitív érzések a környezet pozitív reakciójából fakadhatnak. Interjúkészítéskor többször megfigyeltem, hogy a háborús veteránt környezete felruhazza a „család hőse” státussal, aki igyekszik megfelelni a szerepnek. Az unokák felnéznek a nagypapára, aki valóban részt vett abban a háborúban, amit ők most legfeljebb számítógépes játékokon keresztül élnek meg.

36 Rosenthal, Gabriele: Német háborús emlékek. Az elbeszélhetőség és az emlékezés életrajzi és társadalmi funkciói. *Thalassa*, V. 1994. 1-2. sz. 192.

37 Gál: i. m. 16-17.

38 Baumann Tímea: „...még ha száz évig élnek, akkor se menne ki a fejemből...”. A malenkij robot elbeszélése egy életútinterjúban. *Forrás*. 43. 2011. 7-8 sz. 54.

39 Bánki M. Csaba: *Agyunk fogságában*. ProDie Kiadó, Budapest, 2006. 276.

Hegedűs szakaszvezető és Gál honvéd esetében a frontélmény leírása nem társul érzelmi állapotok kifejtésével. Tényszerűen következnek az események egymás után, nincs megállás konklúziók, vélemények megfogalmazása miatt. Idővel az emlékezetük törölte a félelem, a szorongás okozta fájdalmakat, amelyek bizonyára még évekig visszatértek emlékezetükbe 1945 után. Maradt a „csupasz” események sorrendje. Az ideggyengeséget a 19. században elmebetegségnek tartották, ami szemben állt a férfiasság eszményképével. A felnőtt férfi lakosság ezt hasonlóan gondolta sok helyen még a 20. században is.⁴⁰ Háborús történeteik kibeszélésekor a székely veteránok emiatt nem tudták társítani a belső fájdalmak, frusztrációk elbeszélését mondandójukhoz. Ezzel szemben Sebő főhadnagy budapesti polgári környezete nyitottabb volt.

A 32. székely határ vadász-zászlóalj 1944. augusztus 29-én a Gyimesi-szoros bejáratánál is megütközött a szovjet csapatokkal, amikor az első vonalban küzdő, megerősített harccsoportot vezette Sebő főhadnagy: „Ma is úgy érzem, hogy e tűzkeresztség alkalmával legalább úgy féltem, mint bármelyik székely legényem. Ezt nem szégyellem bevallani. Szorongó rettegésem talán annyival volt nagyobb az övékénél, hogy engem még az értük viselt felelősség súlya is nyomott. Azt hiszem, aki hasonló esetben azt állítja, hogy nem fél, az vagy nem egészséges ember, vagy hazudik. Nem is ez a lényeg egy parancsnok számára, hanem az, hogy úgy legyen képes vezetni katonáit, hogy azok a legkevesebb veszteséget szenvedjék el a feladat megoldása mellett. Ehhez pedig nagy szükség van a parancsnok akaraterejére, féltreállítására, eltitkolására és olyan példamutatásra, amely a beosztottak ragaszkodását, szeretetét vívja ki magának. Az ilyen parancsnoknak nem kell félnie hátulról jövő lövéstől, sőt katonái szeretettel figyelik, védelmezik is harc közben.”⁴¹ A trauma egy másik jellemzője is megfigyelhető jelen esetben, mégpedig az, hogy rögtön az áldozati szereppel társul. Ahol a közösség identitásának alapját egy trauma jelenti, ott a közvetlen áldozatok traumája a velük azonos identitást vallók traumája is lesz, az áldozatok közössége a kollektív identitás részévé válik.⁴² Így öröklődhet a második világháború szenvedéstörténete generációról generációra. Gál honvéd a következő történetet említi: „A németek magukkal hoztak egy román foglyot. A német százados mondta neki, most mész haza. Az ajtó mögül lőtte ki pisztolyával. (...) Görgényszentimrére mentünk. Néhány bajtársammal egy tiszti bunker védelmével bíztak meg. A bunkert telitalálat érte.

40 Mosse: i. m. 69.

41 Sebő: i. m. 135.

42 Takács: i. m. 170.

A bent lévők közt senki sem maradt életben. Németek voltak. Mi szerencsére távolabb voltunk a bunkertől.”⁴³

Az első világháború után a frontélményt Teilhard de Chardin francia jezsuita filozófus így foglalta össze: „A front csakis megragadhatja a figyelmünket, hiszen egyfelől ez az extrém határ a között, ami láthatóan vagy és aközött, ami még csak alakul. Nem egyszerűen arról van szó, hogy amit itt megtapasztalsz, azt sehol máshol nem láthatod, de önmagadból is kiemelkedik a szemed láttára a tisztaságnak, az energiának és a szabadságnak valami mélyen meghúzóódó árama, amit bárhol máshol, a normális életben aligha találsz meg.”⁴⁴ A frontélmény olyan erőteljes érzelmeket generált a résztvevőkben, hogy azok képesek voltak amnéziát is előidézni. „Minél közelebb került az ember a tűzvonalhoz, annál inkább csökkent érdeklődése az összkép iránt,” ahogy John Steinbeck amerikai író is megjegyezte haditudósítóként.⁴⁵ Sebő főhadnagy érzékletesen írja le a közelharc élményét: „Az első kép az összevisszaságot mutatta, ember ember ellen hadakozott, szuronnal, kézigránáttal és a félelem »hajrá«-üvöltésével. Ahogy vezettem szakaszom rohamát az ellenségre, egy kukoricagránát gurult felém. Gyors mozdulattal visszarúgtam közéjük. Én is kilőttem már a magam fegyvereit, csak a kézigránátjaim maradtak, amelyekkel tele volt a kenyérzsákom. Egy más után kaptam elő a »Vécsey«-gránátokat, számmal húzva ki belőlük a biztosítóvillát, s karomat szemem elé emelve könnyelmű közelségbe dobáltam az oroszok közé. Mivel a mi kézigránátjaink az ütközésre robbantak, azokat nem lehetett visszarúgni vagy dobni, a hatásuk rémületes volt.”⁴⁶

Összességében ehhez hasonló élmény néhány jelenik meg a visszaemlékezésekben, legtöbb Sebő főhadnagy könyvében. Egy emlékkép gazdagságát ugyanakkor a memóriakerethez fűződő aktív viszonya dönti el. Egy emlékkép annál gazdagabb, minél nagyobb számú memóriakeret kereszteződésében tűnik fel. Ha ezek a bizonyos keretek vagy legalábbis egy részük idővel eltűnnek, menthetetlenül bekövetkezik a felejtés.⁴⁷ A frontélmény feszültsége és rendkívülisége folyamatosan emlékképek sokaságát tartja fenn az emlékezőben.

---

43 Gál: i. m. 18.

44 Keegan, John: *The Second World War*. Viking Press, New York City, 1990, 47–48.

45 Steinbeck, John: *Once There Was a War*. Viking Press, New York, 1958, 36.

46 Sebő: i. m. 144.

47 Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. Pázmány Társadalomtudomány 6. Loisir Könyvkiadó, Budapest-Piliscsaba, 2007, 162–164.

Hegedűs szakaszvezető esetében a halállal kapcsolatos történetek nem mindig részei a háborús rutinnak, ezek csupán fedőtörténetek (aknarobbanás visszavonulás közben), a halál tematizálását szolgálják, és elfedik a sokkal rémségesebb eseményeket (kézitusa lefolyása).⁴⁸

Miután a 32. székely határvadász-zászlóalj feladta 1944. szeptember 11-én este a Gyimesi-szorost, a Székelyudvarhely–Szászrégen vonalon vonult vissza a Mezőség irányában. Hegedűs szakaszvezető az egyik bajtársának felderítés alkalmával, Szászrégen vidékén 1944. szeptember 28-án bekövetkezett hősi halálát beszéli el, mely élmény központi helyet foglal el visszaemlékezésében: „Mihály Károly hiába próbálta lebeszélni Lacz Mihályt, hogy ne vakmerősködjön, mi nem kaptunk parancsot, hogy felvegyük a harcot (az sincs amivel), hanem maradjunk a védelembe a sötét beálltáig, és akkor visszaszivárogunk az éj leple alatt. Lacz nem engedett, kiugrott a helyéről, annyira önkívületi állapotban volt, kettőt szökellt kb. 20 métert előre az oroszok felé, a kézigránát eldobta, az nem robbant, de őt mellen lőtték, ott, ahogy elesett azon szerint maradt, többet nem mozdult. Figyeltük, hogy mozdul e, élet van e nála, de erről semmi észrevételünk nem volt.”⁴⁹ Ezzel szemben a Gyimesi-szorosbeli harcok részleteiről nem tudósít, csupán felsorolja az eseményeket. Másrészt rendkívül nehéz meghúzni a határvonalat a szorongást keltő emlékek felidézésének kerülése és a nemkívánatos emlékek tudattalan elfojtása között.⁵⁰ A frontélmény életre szóló élmény, kibeszélése a lelki egyensúly helyreállításának feltétele. A háborús veteránok sokszor a legborzalmasabb eseményeket is a legnagyobb lelki nyugalommal mesélik el, ha azok feszültségkeltő hatását az ismétlések által sikerül csökkenteni.

Balázs Hegedűs Ferenc 1944 októberében Szatmárnémeti vidékén maradt le a visszavonuló honvéd csapatok soraiból, hiszen a háború végérvényes elvesztésének tudata már az egyszerű katonák sorait is kikezdte, főleg az erdélyiek esetében, akik a visszavonulás során kénytelenek voltak elhagyni a szovjet csapatok megszállásának kitett családjukat, lakóhelyüket, de a bosszúálló Maniu-gárdákról⁵¹ szóló kegyetlen hírek is sok katonában elke-seredést szültek.

---

48 Rosenthal i. m. 193.

49 Balázs: i. m. 4.

50 Baddeley, Alan: *Human Memory. Theory and Practice*. Hove, Psychology Press, 1997, 425.

51 1944 szeptember-októberében román paramilitáris fegyveres csoportok több helyen gyilkosságokat, kivégzéseket hajtottak végre Erdélyben a magyar lakosság körében.

Gál honvéd ezzel szemben nem tudott lemaradni, továbbvonult német területekre 1945 tavaszáig. A nyilas éra bekövetkeztével a szökésekkel szemben drasztikusan léptek fel, a honvédek visszavonulását fákra akasztott bajtársaik holtteste kísérték: „Szlovákiába jutottunk. Itt is találkoztunk a nyilasokkal. Mutattuk a nyílt parancsot, szabadon mehettünk. De Losoncon borzalmas látvány tárult eléink. Az útszéli telefonpóznákon magyar katonák lógtak. 27 katonát akasztottak fel a nyilasok, mert nem volt nyíltparancsuk. A nyilasok mindenhol uralkodtak. Rettegni kellett tőlük.”⁵² A székely honvédek az Alföldre kiérve nehezen tudtak már megszökni, mivel a terep sem tette lehetővé a bujkálást az erdős-hegyes erdélyi vidékekkel szemben, hiába kezdett el fokozatosan demoralizálódni a honvédség.

Sebő főhadnagy időközben a kis létszámúra zsugorodott volt 32. határ vadász-zászlóalj harccsoportjának parancsnoka lett, katonáival maradt az 1945 tavaszi fegyverletételig. Nem tudjuk, hogy meddig lehettek együtt Sebő főhadnagy és Gál honvéd, azonban mindketten említik a fogságba esésük előtti napok eseményeit. Jól megfigyelhető ugyanannak az eseménynek a kétféle olvasata. Sebő főhadnagy név szerint említi Grafenwöhr városát, ahol amerikai bombázást éltek át: „Kivonultunk a mintegy három kilométerre húzódó erdő szélére. Innen jól láthattuk a várost, és szükség esetén el is rejtőzhettünk a fák között. Volt ugyanis némi tapasztalatunk az amerikai bombázások természetéről, nevezetesen arról, hogy a bombázókat a vadászbombázók szokták követni, akik minden mozgásra lönek, minden életet letarolnak. (...) A támadás nyitányát a gyűjtóhasábok ledobása jelentette. Ezüstösen csillogó hasábok zúdultak alá, mint valami furcsa záporosó. Nyomukban az egész város egyetlen égő pokollá változott. Majd a bombázócsoportok egymás után ledobták bombáikat. Hanyatt fekvé bámultam ezt a gyilkos poklot. A föld remegett, lángok csaptak fel a füsttömeget áttörve. Aztán vége lett, elvonultak. Nem tudom, hogy meddig tarthatott ez az egész borzalom, de nekem egy örökkévalóságnak tűnt. Feltápászkodva bámultam a hirtelen megváltozott világot. Az egyik fa ágán egy selyemharisnyás nő láb himbálózott.”⁵³ Ezzel szemben Gál honvéd nem említi településnevet, csupán menekülésüket a bombázás alatt: „Egy hegyoldalon voltunk, annak lejtőjén, azt sem tudom, hol, milyen falu vagy város közelében. Tájékozódni nem tudtam, a többi társam se. De gondolkodni sem volt időnk. Angol repülő hűztak el felettünk, kegyetlenül géppuskáztak. Valahogy kijutottunk a tűzből, futottunk, hogy menedékhelyet találjunk. Arra mentünk, amerre a tiszték, nem maradhattunk le tőlük, bár ők sem tudták, mit akarnak, hová

52 Gál: i. m. 19.

53 Sebő: i. m. 271.

lyukadnak ki. De mondom, mentünk, lihegtünk egymás nyomában. A légi veszély elmúlt, mögöttünk a hegy tulsó feléről géppuskaropogás hallatszott, egy-két ágyúlövedék csapódott le, de nem a nyomunkban, más irányban.”⁵⁴ Valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, hogy valóban egy helyen voltak-e. Könnyen előfordulhatott, hogy a háború végi zűrzavarban a felbomlott katonai alakulatok részei nem találták meg egymást, és a beosztottak különböző irányokban sodródtak a nyugati irányú visszavonulásban, ami általában a szovjet zónából való menekülést jelentette a nyugati szövetségesek megszállta német és osztrák zónák felé. Mind Sebő főhadnagy, mind Gál honvéd sikeresen elérte az amerikai zónát.

Sok háborús visszaemlékezést a hadifogság részletes leírása zár, ami elsősorban a szovjetunióbeli fogságra vonatkozóan akár részletesebb is lehet, mint a háború eseményeinek taglalása. A nyugati hadifogság esetében azonban azok az áldatlan állapotok, amelyek a szovjet hadifogolytáborokban általában jellemzőek voltak, nem vagy csak kevés esetben érvényesültek, továbbá a fogság időtartama ritkán volt egy-másfél évnél hosszabb. Ezért ezeknél a veteránoknál a hadifogoly-élmények csupán epizódot jelentenek történetük végén. Ez nem jelenti azt, hogy sok esetben a Szovjetunióban ne lettek volna a túléléshez megfelelő körülmények, vagy Nyugaton ne fordultak volna elő tömeges halállal járó események.

Az amerikai hadifogság említésekor mind Sebő főhadnagy, mind Gál honvéd kitér a fekete bőrszínű amerikai katonák említésére, mint számukra addig szokatlan jelenségre. Gál honvéd a következőképpen élte meg találkozását ezekkel a katonákkal: „(...) így ahogy Udvari Ferivel járkáltunk a táborban, egy csoport egyenruhás nőhöz értünk. Egy pár lépésnyire megálltunk tőlük. Pilóta néger nők voltak.”⁵⁵ De olyan feketék, mint az üszök. Szemük, mint a parázs, fehér foguk, mint a hó csillogása. Feri szava most is a fülemben cseng: Te, ha egy ilyen fehérennéppel egy szobába kerülnék, ejsze a falat es kiverném, hogy megszabaduljak tőle. Feri bátor, szókimondó gyerek volt, de irtózott tőlük.”⁵⁶ Sebő főhadnagy ugyanezt a kérdést tágabb dimenzióba helyezi: „Persze itt azt láttuk, hogy néger volt a tüzéregység, úgy látszik, hogy nem akartak keveredni a fehérekkel, vagy inkább fordítva? (...) Itt meg kell jegyezni, hogy a néger emberek emberibb módon viselkedtek, mint fehér honfitársaik.”⁵⁷ Nyugati fogság esetén a nyugati világ otthon nem ismert jelenségeiről szóló tudósítások ekképpen sokszor felülírták a sanyarú

54 Gál: i. m. 27.

55 Valószínűleg egyéb beosztásban szolgálhattak a nők, pilóták nem lehettek.

56 Uo. 28.

57 Sebő: i. m. 275.

sors bemutatását, így ezek a beszámolók fedőtörténetekként működtek. Mindkét személy az amerikai hadifogság után hazatért, Sebő főhadnagy egy év múlva Magyarországra, Gál honvéd pár hónap múlva immáron Romániába.

A világháborús vereség olyan traumát, valóságos sebet ejtett, amelynek a feldolgozását, megértését és esetleges gyógyulását megakadályozta a háború utáni romániai diktatórikus államberendezkedés. A hazatérő, túlélő magyar katonák szinte számkivetettként éltek abban a rendszerben, amelyben nem volt szabad teret adni az emlékezés egyéni és közösségi formáinak, s ahol az őket személyesen is érintő események az elhallgatás, a tabusítás tárgyai voltak. A traumaelméletek szerint a gyógyulás egyik folyamata és feltétele a történetek elmondása. A traumatikus emlékezet azonban különbözik az emlékezés normál működésétől, sokszor nem történetszerű, hanem fragmentált, nem kontrollálható, hanem váratlan emléketörések jellemzik. Az olvasó az elbeszélés olvasása, befogadása során ő maga is tanúvá válik, így az egyéni trauma a közösség összes tagját megérinti, generációkat kapcsolhat össze és kollektívává válik. A kivételes élmény forrásául szolgáló világháborús katonáskodás narratívumai olyan csoportelbeszéléseké váltak, amelyek mindenki, vagyis az elbeszélő és az őt hallgatók számára egyaránt lehetővé tették a közösséggel való érzelmi azonosulást.⁵⁸

Hegedűs szakaszvezető önéletrajzának utolsó részét egy öregkori élmény fogja igazán keretbe, amely az 1990-es magyarországi pápalátogatásban öltött testet, amelyen a szerző családjával vett részt. Itt élete két fontos mozzanatának tetőzését figyelhetjük meg. Mint buzgó katolikus láthatta a pápát, és mint volt honvéd katona láthatta azt az országot, amelyért küzdött a világháborúban. E két tényező emeli ki életéből egyetlen megemléített öregkori eseménnyé a Magyarországra való kiutazást. Visszaemlékezése végeredményben szellemi hagyatéka, nemcsak családjának, hanem az utókornak is. Ez az átöröklésnek, a kollektív identitás folyamatos megerősítésének és újrakonstruálódásának egy archaikus formája a paraszti világban. Szerepe van a helyi közösség „mi” élményének fokozatos újratermelésében.

Sebő főhadnagy műve egy másik ország társadalmában egy ma sokat vitatott korszak saját személyén keresztül történő bemutatása. A korszak eseményeit mind a magyar társadalom egésze, mind a történettudomány sokáig egymástól eltérő nézőpontból közelítette meg. Sebő főhadnagy ese-

58 Garadnai Erika: Magyar sors-ének a Don-kanyarból. Gellért Sándor eposza. In Bögre Zsuzsanna - Keszei András - Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Kollektív traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől 1990-ig.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 215–217.

tében a személyesség által bekerült az elméletképzésbe a tudat és a szándék, mivel a személyes emlékezet nem csupán élményteli, fenomenálisan élénk emlékeket mozgósít, hanem ezeket a személyes és személytelen tapasztalattal összeillesztve történetté formálja.⁵⁹ Karen Halttunen megjegyzi, hogy ennek ellenére a történelmi elbeszélésben a fiktív csupán valami megmunkáltat, kiformáltat, nem pedig csalárdságot jelent.⁶⁰ A pilóta „négernők” mögött a rendkívüliség története jelenik meg, tévedés lenne „elvetnünk” a történetet a „lehetek-e a nők pilóták” kérdésből kiindulva.

A vitát mégis a szélsőséges események átörökített fájdalma tartja fenn. A trauma nem önmagától válik kollektív traumává, hanem reprezentációjának módjától, mivel reprezentációja sokkal inkább hozzáférhető, mint a hozzá kapcsolódó történelmi tapasztalat. Az események nem eredendően traumatikusak. Sokkal inkább egy *Adósunk Európa* című vers teszi azzá konklúzióként a visszaemlékezésben, mint a valós történelmi események nyomása.

A trauma társadalmilag közvetített attribúció. Az elfojtott traumák kibeszélését a traumák átélői akkor képesek megtenni, ha a kibeszéléssel kielégítenek egy olyan társadalmi igényt, amely egybeesik valamilyen tömegesen vallott ideológiai vagy politikai elképzeléssel.⁶¹ Mindez 1990 óta bekövetkezett.

---

59 Kónya Anikó: Az emlékezés klasszikus szemléletének a visszatérése. *Replika*, 1997. 26. sz. 143.

60 Halttunen, Karen: A kultúrtörténet és a narrativitás kihívása. In Kisantal Tamás (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2009, 280.

61 Kovács Éva: A narratív módszertanok politikája. *Forrás*. XLIII. (2011) 7–8. sz. 32.